

СРАВНИТЕЛНОТО КУЛТУРОЗНАНИЕ (СОЦИАЛНИ КОРЕНИ, НАУЧНИ ПРЕДПОСТАВКИ, ПОНЯТИЕ)

ЕЛИТ НИКОЛОВ

Рецензент *проф. д-р Атанас Натеv*

Редактор *проф. д-р Иван Стефанов*

Елит Николов. *Сравнително културознание (социални корени, научни предпосылки, понятие)*

Настоящее исследование посвящено социальным корням, научным предпосылкам и созреванию научного понятия „сравнительное културознание“. Последовательно прослеживаются исторические условия, в которых зарождается сознание о необходимости и о путях сопоставления и сравнения в области культуры. Отмечаются основные моменты в развитии науки о культуре, а также общественнознания в целом, которые в своей совокупности составляют научную основу для появления сравнительного културознания. Очерчиваются основные этапы в созревании понятия как часть понятийного аппарата културологии. Выделяется вклад научных институций в это созревание у нас и за границей.

Elit Nikolov. *The comparative culturology* (social roots, scientific premises, concepts)

The study deals with the social roots, the scientific premises, and the maturing of the concept of comparative culturology. It traces out the historic conditions under which emerged the idea about the necessity for comparisons in the field of culture and the appropriate methods. It expounds the basic stages in the development not only of the science of culture but of the social sciences as a whole, which form the scientific premises for the appearance of the comparative culturology. The main stages in the maturing of the concept are studied as part of the conceptual apparatus of culturology. The study pays attention to the various institutions in Bulgaria and abroad, which helped this maturing.

Сравнителното изучаване на културата има своя история и свои постижения, а самоосъзнаването му е достигнало такава степен, че превръща и себе си в предмет на научен интерес. Поддържа се множеството от методи и похвати за осъществяване на сравнителното познание на културата. Търси се мястото на това познание в общата съвкупност от научни знания за това сложно и много-странно явление. Приложението му в културознанието умножава гледните точки за културата и нейното многолико съществуване. Изявяват се различни, част от тях противоречиви, дори взаимно изключващи се схващания за собственото поле на сравнителния подход, възможностите и ръководните начала, според които той трябва да се разгръща. Има и едно тематично неравновесие, съпроводено от отсъствието на онази съподчиненост в речника от понятия, която да отразява действителното съотношение между признаците на изучаваното явление.

В тази обстановка търсенето на опорните точки и ръководните начала на сравнителния подход в изучаването на културата изпъква като потребност и за самото културознание. Науката за културата не би могла да се развива естествено и в присъщия ѝ ритъм, ако не се внесе някакъв логически ред и в сравнителните изследвания, които по своята същност са постоянно присъствие в познанието. Наистина сравнението не е всичко в науката. Но то е навсякъде в нея. В този смисъл усилието да се открият методологичните основи на сравнителните изследвания на културата може да се мисли и като стремеж към една по-голяма теоретична определеност в схващанията за културата изобщо.

СОЦИАЛНИТЕ КОРЕНИ

Онова, което най-напред би трябвало да узнаем за понятието „сравнително културознание“, е дали то се е появило случайно, като удобен израз на някаква съвкупност от научни идеи, съждения и истини, или се корени в потребностите на обществения живот в наше време. Ако това, второто, се окаже така, ние очевидно ще извлечем поука и от отговора на въпроса: кои са тези обществени потребности?

Основанията, за да мислим, че има не случайни, а трайни причини за съзряването на понятието сравнително културознание в лоното на днешната наука, са ония исторически обстоятелства, които възбудиха големия интерес у световната общественост и към културата изобщо. Свидетели сме на необичайно за досегашната история на човечеството оживление около проявите и развитието на културния живот едва ли не във всички страни по света и върху полето на международните връзки между тях. Подобно явление в живота на обществото рядко бива стечение на обстоятелствата. По-вероятно е самите обстоятелства, щом такива в действителност са се открили, да са израз на това състояние, а чрез него и на причините, които са го породили. Явления от този род, колкото и временни да ни изглеждат те, водят корените си от трайното и закономерното в обществения развой. Осъзнаването на една или друга човешка общност до степен то да се превърне в нейно самочувствие, престиж или причина за противоречия с други човешки общности, изобщо процесът на социалното духовно самоутвърждаване винаги е знак на съществени промени в обществото.

Подобен всеобщ порив към културно самоутвърждаване и свързаните с него съпоставяне и сравнение е съпровождал националното обособяване на хората. Търсейки по-удобна обществена организация за разгръщане на своите

производителни сили, във времето на капиталистическото си развитие човештвото извежда напред, като най-ярка изява на исторически закономерната промяна именно културния облик на общественото обновление. Културата започва да се мисли като сборен белег на общността, като нейна „душа“ и нейно историческо оправдание. Борбата за национално обединение е била смятана преди всичко, ако ли не изцяло, борба за културното „аз“ на общността. Културата става другото име на обществения напредък.

Сравнителният подход тук е бил втъкан в самия национален порив. Патриотизмът — този най-сгъстен духовен израз на националните културни потребности и новите за времето си културни процеси, патриотизмът — това „най-дълбоко чувство на вековно утвърждавани общности“ сам по себе си е бил и е съпоставяне на своето с чуждото. В това време на културен подем и на самоосъзнаване собствената човешка общност е „най-хубавата“ сред всички останали. Нейната земя „е рай“, родът — „свещен“, и всичко друго, съпътстващо появата на нацията — „чисто“, „свято“ и „възвишено“, за да се разгърне до онова състояние на мисли, чувства и вдъхновение, където своето става всичко и над всичко.

Успоредно с укрепването на буржоазното класово господство съпоставянето се превръща и в противопоставяне. Националният подем започва да става поле и за раздори с други национални общности. Заложено в патриотизма великодушие към правото на синовна любов и на другите хора към собствената им „най-красива“ и „най-свята“ общност в условията на засилващата се класова ограниченост на победилата буржоазия започва да се превръща в своята противоположност. Освен това в логиката на всяка прекомерна обич към своето отечество е да се прекрачват границите му и да се възвеличава то като единствено достойна за уважение историческа ценност. Това увлечение, само по себе си чисто психологично явление, става историческо при определено стъпало на капиталистическото развитие. И то доста бързо — още след първите му победи по полята на обществените борби и противоречия. Патриотизмът прераства в национализъм, сиреч в една психика и психоза, в която появилата се национална общност, освен че се мисли и оценява като вечна и надкласова форма на общественото единство, изпъква и като мерило за социално превъзходство и (или) непълноценност. Тъй или иначе и тук, в национализма, както и при националното обособяване, съпоставянето и сравненията приемат облик на едно историческо усилие, открояващо се като елемент от самото обществено развитие.

Капиталистическото общество затвърди неравномерността в собствено-то си развитие като планетен белег на обществения живот. Там, където се появява и се утвърждава капитализмът, там веднага започва такова съсредоточаване на производителните сили, при което развитието му на едно място води до замразяване на друго. Така постепенно, но неизменно се ражда и разгръща онази стъпаловидност в капиталистическото обществено развитие, на която отчасти и днес сме свидетели, но чийто най-ярък израз беше колониалната система на капитализма. Законът за неравномерното развитие на капитализма застла земята с такова икономическо и политическо покривало, което на някои места беше мъртвешки саван за цели народности и човешки раси. При тази неравномерност в обществената динамика сравнимостта в общия облик на нациите и донационалните човешки съвкупности стана белег на самата история. Сравняването при обяснението и оценката на обществените явления се превърна от самия живот в постоянно присъствие във всяка политическа дейност, във всяка идейна борба.

Премахването на колониалната система отвори пътя на нов подем в националното възраждане на много страни и народи по земята. Заедно с това то стана начало и на един нов стремеж за небивало досега практическо сравняване на човешките общности във всичките им измерения. Притиснати от колониалния гнет към вече отживяло и за самия буржоазен свят обществено състояние, освободените от зависимостта страни изведнъж се изправиха пред своя образна историческа пустота. В много от тях отсъствуваха, а и сега отсъстват не само условията за национално съзряване, но и предпоставките за обикновена държавност, способна да обвърже населението в общо действие и в самочувствието на единна общност. Поради това и поради обективно бавните процеси на икономическото развитие до необходимата висота културата в тези страни стана главната насока в национално самоутвърждаване и самоосъзнаване. Празниците в естествения развой започнаха да се запълват с ускорено културно самоопознаване и нетърпеливо настояване за културна самобитност, за културно равнопоставяне и пр. Колкото и любопитно да е това, в много от деколонизиранияте страни културният подем се търси не толкова в разгръщането на разностранните народни сили, колкото в осигуряването на независимост и равнопоставяне пред лицето на чуждестранните култури. Към това се прибавя действеното присъствие на бившите метрополии и тяхната култура едва ли не във всички пластове на културната им динамика. Всичко това прави от самобитността и културното равнопоставяне ключови предпоставки за националното самоутвърждаване на тия страни.

Но самобитността и равенството предполагат преди всичко съпоставяне с културата на другите страни. И неведнъж, еднократно, а постоянно и навсякъде в сложното обществено явление, каквото е културата.

Многото държави, нуждаещи се от съпоставяне в тази област, тяхното голямо многообразие и разнообразни собствени проблеми правят сравнителния процес пълноценно и дори самостоятелно социално поле за практически изводи, за поука и разумна културна политика. От друга страна, без осъзнати и обосновани от науката ръководни начала на сравнимост става невъзможно превъзможването на онази сложна плетеница от неповторими обстоятелства, с които е свързан целият културно-исторически процес в тези страни след освобождаването им от колониалната зависимост. Колонизаторите инстинктивно са разбрали голямото значение на културата за сплотеността на поробените народи и затова са правели всичко възможно, за да я премахват или обезсилят с едностранчивости и внедряване на свои собствени културни ценности. Отнемателно материалната основа на културните общности, колониалните сили са пригаждали абсолютно всичко към нуждите на господството. В едни страни те са въвеждали централистична система за управление, въпреки че там е съществувала управленска децентрализираност. В други — разбивали здравата организация на обществения живот и въвеждали разпокъсаност и разделение. Почти навсякъде традиционното е било премахвано, и то в името на културното обезличаване на населението като първостепенно условие за колониално господство над тези страни. Всичко това и днес създава необикновени трудности пред хората, заели се с националното културно възраждане на своя народ. Трудно е дори да си представим колко сложен, мъчен и неясен е и за самите инициатори на това възраждане отговорът на въпроса, откъде следва да започне и върху какво да се насочат усилията им, за да бъде то действително и успешно.

Сред многото неща, необходими за това възраждане, осмислянето на изминатия път от другите национални човешки общности стои не на последно място по значение. В този процес на културен възход трябва ясно да се осъзнае неповторимото и да се съпостави с всеобщото или особеното, да се съзре то в съотношение с изпреварилите ги национални култури, за да се избегнат митарствата на случайното и стихията, да се намали напрежението от поредицата проби и грешки, присъщи за първите стъпки на всяко историческо развитие.

Голям, може би основен източник и същевременно фактор на социална съпоставимост е класовото деление в обществото. След излизането на човечеството от първобитно родовия стадий, класовите различия са главният и постоянно присъстващият признак във всеобщия развой на обществото. От тях произтича едва ли не цялото многообразие на културния живот във всеки един отрязък от историческото време и във всяка една от културните общности, които историкът е призван да изучава. Не само в националните човешки обединения, но и във всички други общности, основани на класовото деление, по израза на Ленин, има две култури — господстващата и тази на класово подчинените обществени слоеве. Дори само това количествено удвояване на разнообразието в социалната структура и в социалния живот е достатъчно, за да ни покаже колко важни, многостранни и многобройни са проблемите на културното взаимодействие, предизвикани от класовото деление и съответстващото разположение спрямо съвкупния културноисторически процес. Сравняването на конкретните исторически прояви на двете култури е вложено в тяхното противостоене една спрямо друга, в тяхното допълване или проникване, в превъзможването им, взаимно или от общия исторически развой, в извъннационалното им битие и съществува в самата им същност като култури, всяка една от които е другото на своето друго. И този процес на сравняване става толкова по-действен и напрегнат, колкото повече се изострят класовите различия и противоречия. Понятията „масова“ и „аристократична“, „професионална“ и „самодейна“, „народна“ и „елитарна“, „буржоазна“ и „пролетарска“ култура и много други подобни на тях двойки понятия са непосредствен израз на действителните връзки и прякото противопоставяне, а значи и съпоставяне, на културните процеси, които те изразяват, на техните носители. Тъй е било и тъй ще бъде всякога щом като има класово деление на обществото.

При това положение изработването на една научна поредица от принципи, основни насочващи идеи и начала за съпоставяне на различните изяви на културата става органична част от средствата за борба на напредничавите сили и важен принос за успеха на тяхната класова борба.

Няколко са основанията за това твърдение. И сред тях на първо място е онова непрестанно сравняване и сравнително знание за културата, което най-широките слоеве на населението по земята осъзнават в сблъсъка на двете световни култури — социалистическата и капиталистическата. По силата на историческото стълкновение между двата свята в днешната епоха класовото, изобщо историческото самоутвърждаване на всяка една от тях става като противопоставяне на другата, като съпоставяне на признаци и добродетели, които почти винаги се оказва, че другата не притежава. Епохата ни е такава, че описанието на едната предполага посочването и на другата. Оценка тук има своето огледално битие там, собствената самокритика се съпровожда с непременното разграничаване с чуждите недостатъци. Добре ли е това или не е добре, ще каже историята. Днешната истина е, че самото време превръща едната от културите в поука за другите — поука напрегната, изпълнена със съгъсени оценки, съ-

перничество, със страх от идното или с оптимизъм и надежди за промяна и обновление. В това отношение сравняването и подходът, който се утвърждава в него, в непосредствения смисъл на думата са класова борба в нейните многообразни и многостранни прояви, в нейните всевъзможни разклонения. А тук доброто става зло, положителното — отрицателно, възвишеното — неговото обратно, героизмът — фанатизъм и т. н. Търсенето и създаването на обективни, независещи от класовия субективизъм мерила в този многостранен и пристрастен процес на съпоставяне се превръщат в потребност и човешка добрина по отношение не само на призваните да ръководят връзките и отношенията между двата свята, но и на милиони обикновени хора, поставяни от самия ход на общественото развитие и от всекидневието им пред необходимостта да избират, да оценяват, да се съгласяват или да отричат, да се борят или да се общават.

Усложненията идват (заедно със или независимо от пристрастието) и от скритите зад видимото същностни черти на двете обществени системи. Времето на преходността и в тази насока създава големи затруднения, каквито тя създава и в много други отношения. Преходът в съдържанието се осъществява в заварените форми. А в тях действителните разлики се обезличават. Различното изглежда едно и също. Трайните черти на всяко съжителство от своя страна придобиват понякога такова странно преобръщение под въздействието на класовото различие, че стават неузнаваеми. Сложни измерения придобиват почти всички ценности — материални, морални, художествени, делови. Взаимното, но частично проникване една в друга на двете исторически култури (резултат дори само на това, че съжителствуват) създава смесени форми, попълни явления и черти, което затруднява много стремежа към историческата яснота. Това взаимно проникване много често се превръща в рушене на трайните елементи в културните ценностни системи.

Доколкото класовите черти на една култура в същото време са и белег на някакво стъпало в общественото развитие, осъзнаването им, а след това и съпоставянето им се разгръщат като оценка за нейното място в историческия процес. Идентифицирането на класовите култури в нашата съвременност обаче се затруднява силно от начините, по които съществуват и се проявяват някои от основните им области, особено ония с подчертано духовен облик. Във времето, когато по-голямата част от духовния живот протича чрез т. нар. средства за масова информация и пропаганда, които обикновено са във властта на господстващите класи (там, където има класово господство), тази идентификация отсъства във всекидневното съзнание на обикновените хора, освен ако те не са нарочно заинтересовани от нея. Те не съзират друга духовност освен онази, която се разпространява в обществото от господстващата класа — духовност класова и с ценностни мерила, взети от мирогледа на властващите обществени сили. Тук сравнението е почти невъзможно, защото отсъства културният антипод.

От тази гледна точка сравнителният подход става класова необходимост. Израз на тази необходимост са поредицата от програмни документи за революционна борба срещу социално организираното духовно господство чрез масовите комуникации от страна на икономическата и политическата господстваща буржоазна класа, документи, които в последно време изработват много от революционните организации по света.

Сравнителният подход и сравнителните усилия, проучванията, изводите и оценките засилват общественото си значение и под въздействието на ускорения

материално-технически, икономически, научен и технологичен напредък, присъщ на обществения живот във втората половина на века. Данните за това ускоряване в тези области са известни. Всеизвестна е също така повсеместната задръжаност да не се изостава от ритъма на това ускорение, изразявана така често навсякъде по света с понятия и изрази като „съвременни показатели“, „съвременни изисквания“, „световно равнище“, „предна линия“ и т. н. В това „повече за по-малко време“ съпоставянето изпъква като първостепенно условие за успеха, за историческата пълноценност и развитие. Самото изравняване „с най-високите постижения в света“ вече е свързано с един стил на многостранни оглеждания в другите общности и култури. Съпоставянето и в материалните, и в духовните, пък и в организационните и политическите пластове на културата е в същността на напредъка, който не би бил действителен, щом като следва само собствените си мерила. В напредварата, за да се заеме предният край на общественото развитие, се крие може би най-голямото, най-дълбокото и най-трайното значение на сравнителния подход, а заедно с него и на сравнителните похвати, начини на действие и изследване, изобщо на всичко, що е свързано с него и неговото утвърждаване в практиката и науката. Ритъмът на обществения напредък днес е такъв, че потребността от сравнителния метод вече се разпростира върху всички области на обществения живот като важно и обществено значимо условие за осъществяване на новото, напредничавото и най-ползното без излишен труд, усилия, време, материални и духовни разходи. Сравнителният подход във взаимното изучаване, във взаимното наблюдение на различните общности струва пари в буквалния смисъл на думата. Впрочем по-вярно е, че струва пари отсъствието му в поведението на различните общности. Тогава именно става ясно колко големи са разходите поради неосведоменост за достигнатото, които стават двойно по-големи, тъй като към тях се прибавя обективно и изоставането от челния край на общественото вливане в бъдещето.

Сравнителното културознание намира своето най-значително основание в исторически налагащия се и все по-разширяващ се процес на сътрудничество и взаимно проникване между различните култури, между различните човешки общности сега и като част от техния днешен живот и изява. В тази атмосфера на сравнимост, на непрестанно съпоставяне на начини на живот и творчество, на ценности, идеи, стремежи и възможности за осъществяването им, съпоставяне на хора, исторически традиции и дори географски особености, сравняване едва ли не на всичко и във всички посоки на човешката изява — в тези условия сравнителният подход изпъква и като някакъв показател за развитието, за степента, до която е дошло то при ускорения ритъм на човешкия живот заедно с разширяването на традиционните за хората взаимни връзки и отношения едва ли не върху цялото земно кълбо.

Човекът живее във време на активно или пасивно пътуване вън от своята страна, вън от своята среда. Придвижването на големи групи от хора от едно място на друго в миналото е довеждало до коренни промени в обществения живот и обществените структури. Вероятно тъкмо затова, че то е отговаряло на трайните тенденции и закономерното в развитието на обществото. Днес придвижването на големи човешки маси от едно място на друго е значително по-голямо и по обем, и по честота. Живеем във време, когато се придвижват не само хора, но и цели човешки общества — живи и отминали. Социално организирани системи на комуникация и особено ония, наречени масови, „пренасят“ човека в средата на другите хора, „пресаждат“ го в чужди човешки общности.

Те са, които преди всичко ги приобщават към начина на живот, към ценности, към стил на поведение, създадени от други обществени организми, от друга историческа поредица от причини и следствия и от други хора. Именно те пораждат при наличието на определени обществени условия и нежеланата от всяка система на власт вътрешна емиграция.

Но всичко това те правят по свой начин. Правят го чрез „довеждането“ на другите общества при човека. Международната статистика за съдържанието на телевизионните програми и предаванията на националните радиостанции например показва нещо изключително красноречиво в тази насока. Повечето от половината програмно време е съставено от програмни елементи, сътворени в други страни. Половината и повече от информационната среда на човешкия индивид, член на една или друга човешка общност, е среда на индивиди — членове на други общности. От гледна точка на цялата общност това означава, че тя живее със и в средата на други човешки общности. Тя дори не общува с тях. Те са присъствие в нейното всекидневие.

Подобни последствия имат и всички други пътища на взаимно опознаване (узнаване и осъзнаване) на човешките общности.

Освен затрудненията, които този процес създава пред силите на общественото сцепление (при това всекидневно и като белег на самия обществен живот), появява се и опасността не само отделният индивид, но и цели човешки общности да попаднат в плен на повсеместната илюзорност. Тя е особено опасна с това, че може да представи видимото за същност и обратно — същността за нещо преходно и случайно. В този смисъл сравнителното културознание изпъква и като фактор за социална надеждност. То може да стане методологична основа за осъществяване на всяка разумна политика на културните връзки, на цялата политика в международния комуникативен процес. Това е толкова по-необходимо и поради подчертания и повсеместен стремеж собственото непременно да се представя само откъм най-добрите му страни.

Необходимостта от сравнителен подход в културата идва и от структурните изменения, които стават в съвременната култура. Културата, както знаем, е олицетворена от различни по време и пространство човешки общности. Самият факт, че те въпреки различията си разкриват и много общи белези, показва колко важно е за цялото общество съпоставянето на едни или други културни общности. Сравнителният подход в социалната практика има своето рационално оправдание тъкмо в това единство на всеобщо, общо, особено и единично в областта на културата. Той е необходим и в двете посоки на научното търсене — на общото в единичното и исторически неповторимото, от една страна, на единичното и особено в общото, от друга. Онова, на което казваме самобитност на културата, е съсредоточие в живота на една човешка общност както на многобройните отлики от другите общности, така и на общото между тях, върху чиято основа те се различават една от друга. Сходството и различието с другите общности са екзистенциални черти на всяко общество и затова тяхното търсене, описание и обяснение са задължителни при взаимното опознаване на едни или други култури. Хуманистичната идея, че културата на един народ, особено нейният духовен пласт, съдържа повече интеграционни ценности, отколкото собствени, и че следователно всяка култура въпреки нейната самобитност е двупосочно отворена и като система от ценности, и като процес — тази изключително човешка идея изглежда е отражение на действителни същностни характеристики на културата. Ограждането на собствената култура, на собствения обществен живот от другите култури и култур-

ни общности може би е с отрицателни последици повече за собствената общност, отколкото за другите. Затварянето в рамките на собствената култура, по-скоро стремежът към него, е някакъв знак за извънредни обстоятелства или за вътрешен упадък. Обективно и субективно затварянето на културата изключително в нейните граници е прекъсване на естествените връзки и източниците на културното развитие. То противоречи на самата същност на културата, която по определение е отворена към външното. Щом това е така, щом като културата е отворена система, връзките на едно нейно историческо проявление с друго стават условие за тяхното съществуване. Част и спътник на това условие следователно е и съпоставянето.

Много са историческите основания за твърдението, че тенденцията към интегриране в съвременния културен живот на планетата, все по-открояваща се сред множеството тенденции в съвременността, е съпроводена обективно с нарастване и на културното разнообразие. Първото и най-съществено доказателство за това е интернационалният характер на световната социалистическа култура, в която се проявява то. Но ако наистина светът върви към световна култура, той в същото време става субект и на непрестанна и непрекъсната нарастваща диференцираност в културно отношение. Тъкмо тази диференцираност и нейните закономерни връзки с общото правят сравнителния подход в изучаването на културния живот на човечеството обективно необходим процес.

Едновременно с диференциацията свои културни изяви намира и нарастващата тенденция към единство в съвместния обществен живот на човечеството.

Съжителството на много човешки общности, всяка една от тях заела различно място върху стълбата на общественото развитие, е израз както на историческата последователност, така и на онази цялостност и органичност, която превръща човешкото множество в общество. Законите на историческото развитие се проявяват в отделните обществени съвкупности, и то в тяхната неповторима по време, пространство и условия жизнена дейност. Наистина тези закони се повтарят. Те затуят са и закони. Но това става в различно време и в различни проявления. И в закономерното, и в полътното обществото изглежда като сбор от различни човешки обединения. Едновременно с това тъкмо различието между отделните общности ги прави структурни звена на едно подвижно и изменчиво цяло, каквото е обществото, нищо от това, че понякога те са откъснати една от друга, а понякога се стремят и към взаимно унищожение. Разделени в реалната изява на общото и закономерното, единни в овладяването на средата, в която живеят и действуват, именно тия човешки общности съставляват обществото, което вън от тях е не само абстракция, но и безсмислица. Обстоятелството, че не само отделният човек, но и всички хора в една или друга общност, не само отделното съзнание, но и общественото съзнание достигат до тази истина само по пътя на анализа и абстракцията, показва степента на обобществяване във връзките и отношенията между хората. Човекът е във връзка с обществото чрез общността, към която принадлежи, нерядко и непосредствено. Той е звено от „съвкупността на всички обществени отношения“ посредством мрежата от отношения в неговата най-близка общност.

Тъй е и с различните човешки общности. В реално време те се осъзнават като част от обществото само чрез принадлежността им към по-голямата общност, в състава на която влизат, а исторически — като звено от поредицата сменящи се една с друга общности. Живият образ на човешкото общество в неговото развитие и в неговата сегашност е вън от възможностите му за възприемане по друг начин освен чрез културния обмен, чрез съвместните

културни начинания и сътрудничество. Сътрудничеството разкрива пред всяка човешка общност (която не е обвързана функционално с другите) едно друго социално „аз“ и с това го оценява като друго на самата нея. Така е било, така е предимно и сега.

Днешният ден на човечеството обаче изглежда е ден и на преход към една по-голяма обвързаност на различните човешки обединения, в която непосредствено започват да прозират очертанията на общественото цяло. Реален образ на тези общи очертания виждаме в многонационалната съветска държава. Те съществуват и в оформящите се и оформилите се вече регионални общности, макар и само в някои отношения — стопанско, икономическо, техническо. Те вече се чувствуват във всеки жив отклик на всеобщите проблеми на човечеството, каквито са например опасността от самоунищожение и екологичните бедствия. Съзнанието за обособеност и отделно присъствие в множеството от хора започва да се допълва и с едно друго съзнание, което само по себе си може да се приеме като симптом на световно съзнание. Изобщо превръщането на сравнителния подход от интуитивност, навик и попътно условие за добра и ползотворна дейност в поредица от съподчинени начала за обяснение на нещата и съзнателно използван метод, или казано с други думи — превръщането му от обикновено практическо съзнание в научно търсене, може би е израз и на едно самоосъзнаване на социалния субект като единствено световно цяло. Съзряването на сравнителното културознание като научна област, като научна система е знак и за това, че човечеството започва да се мисли не само аналитично, но и като живо цяло, опитва се да се самоосъзнава не само чрез картините на историческия процес, в редуващите се едно след друго поколения (в схемата „минало — сегашно — бъдеще“) но и в широта, пространствено, като съжителство — пъстро, постоянно изменчиво и в същото време трайно и задължително, какъвто е и самият живот. Сравнителното културознание е струя в онзи жив поток в съвременното обществознание, който тръгва и се излива в него от непосредственото опознаване на общественото цяло, от изучаването му в неговия жив ритъм и многостранна изява, от живото му съзерцание, оглеждане и описание, за да се съедини с мисловните обобщения на историческия процес, постигнати от познанието сега и в миналото. В този смисъл сравнителният подход изобщо, а значи и неговият научен израз изпъкват като органична част на самия обществен живот.

НАУЧНИТЕ ПРЕДПОСТАВКИ

Сравнителното изучаване на културата води своето начало не само от особеностите на съвременната социокултурна динамика. То е непосредствен резултат и от развитието на самото научно знание. Става дума не за присъствието на логическото сравнение в процеса на познанието. Тук то е просто задължително като черти на признака „научно“. В случая интерес буди натрупването на предпоставки за появата на един особен род проблематика, в която започват да съзряват съответни ръководни начала, принципи, методи и похвати на сравнимост в културознанието.

Сред тия предпоставки на лично място следва да се изтъкнат методологическите основи на обществознанието, а значи и на културознанието, създадени с появата на марксизма.

Най-същественият принос в тази насока беше епохалното откритие на Карл Маркс и Фридрих Енгелс, наречено „материалистическо схващане за

обществото и неговото развитие“. Обосновавайки своята теория за обществото, те създадоха няколко основополагащи понятия, които имат голяма евристична стойност за културознанието. Създадената от тях система от понятия дава възможност на учения в културознанието да борава както с едни или други социални и социокултурни признаци, така и с тяхната органична съвкупност, отразяваща големите натрупвания от хора в пространството и времето. Понятието „общество“ тук се превърна в мисловен образ на едно действително социално цяло. Извършеният от Маркс и Енгелс структурен анализ на обществото дава възможност за сравняване на различните исторически форми на човешкото съжителство, във и чрез които живее човечеството, и в същото време позволява, улеснява, дори подтиква сравненията и на материалните, и на духовните ценности, които олицетворяват в историческия развой различните обществени формации. Понятията, по-скоро научната съподчиненост и организация на такива понятия като „материален и духовен живот на обществото“, „икономическа база“ и „надстройка“, „класи“, „обществени институции“, „форми на обществено съзнание“ и цяла поредица от други производни на тях понятия се изправят пред културознанието едва ли не като непосредствена работна препоръка за анализ, класификация и обяснение на културно-историческите явления и културно-историческия процес. Блестящо доказателство за тия възможности на материалистическото схващане за обществото е анализът на капиталистическата обществена формация, извършен от Маркс и Енгелс въз основа и в рамките на тоя понятиен апарат. Изобщо трудно можем да си представим днес сериозно научно усилие за изучаването и обяснението на културата, което да не използва в една или друга степен истините, постигнати и събрани в материалистическото разбиране на обществото и така дълбоко и логично обосновани в известния предговор на книгата „Към критика на политическата икономия“, а далеч преди нея и в Енгелсовия труд, оценен от Маркс като гениален — „Очерци към критиката на политическата икономия“. За сравнителното изучаване на културата те са основополагащи научни категории, които дават валидност на все още почти интуитивното разбиране за културата и го разполагат законно сред поредицата от подредени и съгласувани области на онази съвкупност от науки, която наричаме обществознание. Няма да е погрешно, ако се каже, че сравнителният подход в изучаването на културознанието едва ли можеше да се появи като научна тема, ако науката за обществото не беше оформила и обосновала марксовото схващане за обществото заедно с всичките му понятийни връзки, в това число и с отричащите го.

Сравнителният подход в културознанието е свързан и с нарасналите възможности на съвременното познание не само да опознава културните процеси в тяхната органична цялост, но и да ги описва въпреки сложността им и техните непосилни за отделния индивид измерения. Ако дори в началото на века до общественото цяло съзнанието достигаше главно по пътя на силогизмите, асоциациите и въображението, днес, във времето на голямата информационна наситеност и изобилие става възможно многообразното единство от социални явления да се обхване непосредствено, да се превърне то в единица и да се съпоставя с друга подобна единица.

Информационните принципи, информационните анализи и синтези се допълват и от различни методи на описание и умаляване на социалните общности така, както японските цветари умаляват дървото до размера на саксиеното цвете, без да го лишават от всички други негови признаци освен от размера му. Статистическите описания на обществените явления, стохастическите мо-

дели на обществените множества, извадките, корелационните редове, скалите и още много други начини за улавяне на големите и сложни обществени възпльщения заедно с всичко друго са и ключови познавателни предпоставки за сравнителния подход в културознанието, правят го изключително полезен нов път към дълбочинните белези на културните общности. Всичко това дава възможност на науката за културата да изведе познанието от неговия описателен стадий, от конкретното и конкретно-историческото в битието на културния процес и да го насочи към търсенето на трайното, повтарящото се, неизменното и всичко друго, свързано със същината на културния живот на човечеството. В този процес на възходжане към основните истини съпоставянето и сравнението на конкретно-историческите форми, на основните области и структурни единици, на носителите и социалната динамика на културата стават главното в научното търсене.

Едновременно с това и въз основа на това се очертава един друг процес: вместо съпоставяне, разбор и класифициране на схващания в различните области на знанието за културата започват да се съпоставят нейни действителни измерения. Това възвръщане на понятийната система на науката за културата към реалните културни процеси започва да действа като проверка на всички досегашни аналитични заключения за същността на културата и обещава да спомогне за отстраняването на много от безпочвените абстракции и интелектуални труфила, с които просто е затлачена днешната теоретична активност в културознанието. Сравняването на действителните култури, на техните основни признаци и дълготрайни насоки в развитието им предполага научен набор от средства и похвати, който да ги замести в самата система на науката за културата.

Не по-малко значение за появата на сравнителния подход в културознанието има самото развитие на тази наука. Сравнителният подход изглежда е задължителен в утвърждаването на всяка наука, надмогнала задължителния и труден етап на описателност, на осмисляне на единичното или отделното в нейния предмет и поела пътя на научния синтез до степен да се утвърди като самостоятелна наука за основното, същественото и закономерното в една или друга област на обществената действителност. Културознанието не може да прави изключение от това генетично правило в познанието. Не само логически, но и в действителност сравнителният подход е свързан преди всичко с процеса на зараждане и утвърждаване на една обща теоретична система на всички научни знания за културата. Той е част от този процес, едно от условията за неговото успешно разгръщане и в същото време — негов резултат. Плод на дедуктивни преходи от общата теория на общественото към теоретичното обяснение на културата и едновременно с това следствие от една разгърната и сложна индукция, съвременното културознание вече твърдо навлезе в стадия на обособяване сред съвкупното знание за културата. Многогранната дедукция непрестанно съпоставя културата с нейното друго. Индукцията, олицетворена от развиващото се културознание, сама по себе си се разгръща като исторически процес на съпоставяне между различните конкретни проявления на едни или други същностни черти на културата, на нейни области и измерения. Развитието на отделните теории на видовете изкуства, а заедно с тях и развитието на теориите за социалната структура на всяко изкуство поотделно, съпоставени едни с други, доведоха до появата на обобщаващото понятие „художествена култура“, което стана предвестник и съществен принос към създаването на основополагащото понятие „култура“. Подобни подстъпи към

това понятие се очертаха и в сравнителния разбор на връзките „култура и общество“, „култура и икономика“, „култура и управление“ и т. н. Сравнимостта е налице и в усиления логически разбор на различните схващания за културата, които в повечето случаи отразяват действителни страни и признаци на действителния културен процес. Във всеки един от тия процеси сравнителният подход е прилаган действено и в разгърнат вид, макар че не всеки изследовател го е възприемал и прилагал систематично, като отрано осъзната, опозната и усвоена поредица от методи и похвати.

Другият поток от научни предпоставки за появата на сравнителното културознание, които впрочем в еднаква степен участвуват в подготовката и на понятието „културознание“, са сравнителните изследвания, обясненията и описанията в областта на обществените науки.

Нека си спомним за Херодот, чиито описания на страни и народи са едно истинско сравнително обществознание и културознание. Учудването му от египетското общество като доведена до държавност всеобща религиозна ритуалност например не е нищо друго освен едно съпоставяне на чуждата цивилизация със своите представи за нормална културна общност, каквато според него е била гръцката. Нещо подобно е и Платоновият разказ за Атлантида. Обаче именно у Аристотел виждаме за пръв път опит да се приложи съзнателно и последователно сравнителният подход в описанието на различните политически системи. Несъгласието му с Платоновата държава извежда на преден план съпоставянето на стотици закони, свързани с характера на политическите структури.

В по-ново време, пак в Европа интересът към съпоставянето на признаци и култури проличава в разбиранията на Жан Боден, отразени в неговата Република (1576 г.). Боден настоятелно свързва различията между хората и отделните групи хора с различията в климата там, където те живеят. В такъв аспект се търси сравнението и във възгледите на Монтескьо — в книгата му „Духът на законите“ (1748 г.). След тях, особено през деветнадесетия век и началото на нашия, сравнителният подход в обществознанието не само продължава да се развива, но все повече и повече се диференцира заедно с обособяването на съответните обществени науки и се специализира според техните нужди. Появяват се сравнителна философия, социология, политическа икономия и сравнителни исторически анализи, в които според предмета се избистрят присъщите на съответната наука принципи, методи и похвати на сравнения и анализ. По съвкупност те и днес продължават да създават един нарастващ познавателен фон на сравнителното културознание, който улеснява неговото обособяване в рамките на съвкупното знание за културата.

В този познавателен „гръб“ на сравнителното културознание особено се откроява сравнителната социологическа практика. Дали заради това, че и днес културата продължава да е отъждествявана със социалното изобщо, или поради органичното ѝ присъствие в социалния живот именно от социологията науката за културата е получила и продължава да получава най-много от своите истини, ръководни идеи и методологични похвати.

Сравнително-историческият метод, по-скоро изследванията, основани или осъществявани чрез него, дават не само обилен научен материал за методологични обобщения. Те в някои случаи служат за основа на цели школи в културознанието. И това е така, защото историзмът, в която и област на науката да се прилага той, в своето определение предполага широкото приложение на сравняването във всичките му разновидности като метод за изучаване

и обяснение в обществознанието. Истинската историческа наука по думите на Ленин изисква всяко явление да се изучава във връзката му с явленията, които съществуват с него, предхождат го или го следват във времето и в последователната верига на причинно-следствените връзки.

Изключително голямо значение като научна предпоставка за появата и развитието на сравнителния подход в културознанието имат научните усилия в областта на културологичната типология на обществените процеси и явления. В качеството им и на методологична предпоставка значение в тази насока имат не само марксистските научни типологии, но и изследванията на редица други автори. Както с положителното, тъй и със спорното в научните си схващания някои от тези автори улесняват значително създаването на научния инструментариум на сравнителното културознание. И въпреки това тъкмо марксистко-ленинският научен разбор на понятията типове и типология, приложенията на марксистическата типология в различните области на обществознанието са онази здрава научна основа, върху която сравнителният подход, цялата наука за културата действително могат да изграждат своите системи и методологичен инструментариум.

Третият източник на идеи, методи и теми за сравнителното културознание е широкото приложение на научното сравнение в някои области от самото знание за културата. Далеч преди да се употреби понятието културознание, употреба, все още доста редка в научната практика и в научната литература, в научното изследване на различни части на културата започнаха усилено да се разработват сравнителни методи, да се проявява такъв интерес към сравнимостта, който доведе до създаване на отделни сравнителни познания, някои от които вече се обособяват като самостоятелни научни области в съвкупното знание за културата.

Върху широката основа на многобройните сравнителни изследвания в областта на литературата, особено след Европейското възраждане се очертават контурите на сравнителното литературознание. Както и във всички други подобни случаи и тук сравнителният подход се откроява преди всичко в стремението на изследователите да открият универсалните измерения на литературното поетично слово. Съпоставянето на различните литературни явления е търсело обща или универсална психична наситеност на литературните школи, насоки, жанрове, както и трайните признаци в самото литературно цяло. Търсело е и закономерното в развитието на литературата, като е разпространило мерилата на универсалността във времето. Тук се е отразил най-непосредствено един общ белег на общественото съзнание в периода на националното обединение, утвърждаване и самосъзнание. Изследователите са издирвали в своя предмет — литературата, всеобщото с отрано създаденото у тях убеждение, че обществената форма, към която се стремят като представители на обществения напредък, наистина е нещо универсално. Всеобщото и общото, което те са откривали в литературното дело, са потвърждавали тях самите, порива им към превъзможване на феодалната разпокъсаност и ограниченото феодално съзнание.

Логическо, но и историческо следствие на усилията от този род, сравнителният подход бързо се насочва и към различията, към обособяването на отделните литератури. Именно в многобройните реални прояви на сравнителното литературознание най-напред са се разгърнали двете основни насоки на сравнителния подход в обществознанието изобщо. От една страна, сравнителният подход спомага за разкриване на общото, трайното и закономерното в

изследваните явления. С това той улеснява създаването и на съответната „теория на...“. От друга страна, сравнителният подход с приложението си доставя непрекъснато материал на частнонаучния анализ, на изследванията върху спецификата на сравняваното. Особено ярко тези черти са открити в сравнителното литературознание през миналия век и началото на този век в Европа. Макар че няма непосредствена историческа връзка между тази активност и сравнителния подход в културознанието, именно чрез приноса на сравнителното литературознание в консолидирането на науката за културата като цяло следва да търсим преди всичко източниците на интересуващата ни научна област. Още повече, както показва това и румънският учен А. Дима, първото заглавие по сравнително литературознание — едноименният труд на Хатчесън Познет (1886), е било в много отношения сравнителен анализ на култури и цивилизации върху фона на литературните анализи¹.

По-нататъшното доста ускорено и наситено развитие на сравнителното литературознание с всеки изминат ден е подготвяло почвата и за появата на сравнителния подход в културознанието. Много от научните трудове, посветени на сравнителното литературознание, засягат надлитературни проблеми и аспекти на сравнимостта, сякаш за да докажат истината, че и в развитието на сравнителния научен анализ се осъществява закономерната тенденция към комплексност, от една страна, и обособяване, от друга. Особено голямо значение в това отношение са имали и днес имат ония трудове по сравнително литературознание, които обсъждат теоретичните аспекти на литературата, социално-психологичните основи на сравняваните явления, социологичния им фон, структурите. Разширяващото се непрестанно тематично поле заедно с разширяването на пространствените и историческите граници на литературния сравнителен анализ също са допринесли за по-големите методологични обобщения, които по съвкупност се превръщат в източник и важна научна предпоставка за появата и на сравнителния подход в културознанието. Към всичко това можем да прибавим и присъщата на художествената литература широта и органична вплетеност в целокупния обществен живот, нейната тематична универсалност. Свързана поначало с езика — тази първа и основна съединителна тъкан на общественото, литературата по призвание е обърната с открито лице към всички области на живота, а значи и към неговите целокупни измерения. Няма нищо чудно и необяснимо следователно и в обстоятелството, че тъкмо в сравнителното литературознание ние съзираме преди всичко корените на едва ли не всички черти, методи и теми на сравнителния подход в културологията.

Другата непосредствена научна предпоставка за появата на сравнителния подход в културознанието е сравнителното езикознание, което реално се развива не по-малко ускорено от сравнителното литературознание. Не по-малко е и значението му за появата и съзряването на сравнителния подход в културознанието. От сравнителното езикознание (понятие, което в последно време езиковедите са склонни да заменят с други, по-сполучливи понятия) и от общото езикознание например водят началото си такива възлови за сравнителния подход в културознанието категории като „диахронност“ и „синхронност“. Изработени от Фердинанд Сосюр като резултат от дълго и задълбочено изучаване на езиковите явления, тия две категории улесняват не само тази наука. Тяхното значение надхвърля нейните граници. Но, от друга страна, и в изве-

¹ Дима, А. Принципи сравнителного литературоведения. М., 1977, с. 48.

стен смисъл може да се каже, че те са дошли в езикознанието от анализа на общокултурни, а не само на езиковите процеси и явления. В случая се очертават двете основни насоки на всяко научно изследване, свързано с функционирането на културния процес, с произхода и социалното му предназначение — две страни в неговата характеристика, чието единство най-добре разкрива неговата същност. Тия два „абсолютно отдалечаващи се един от друг пътя“ на изследванията, както ги нарича Сосюр, тия две оси на познанието образуват координатната система, върху чиито плоскости могат да се вместят едва ли не всички основни тематични полета на културознанието. Изобщо сравнителните езиковедски изследвания могат поради непосредствения им теоретичен облик да се смятат и за един приел приложен характер сравнителен подход в културознанието — толкова значим е техният принос в развитието на сравнителния подход в изучаването на културата, в развитието на общата теория на културата.

Този почти неусетен преход (неусетен поради органичността на връзките) от културология към езикознание и обратно, както и преходът от сравнителното знание за една област на културата към друга, най-добре е олицетворен от научното дело на съветския учен А. Ф. Лосев. Неговите езиковедски трудове са в най-голяма степен сравнително културознание. Изследванията за преходите, синхронността и диахронността, за прехода от инкорпоративния езиков строй към ергативния, а от него и към номинативния не са нищо друго освен изследвания на едно генетично стъпало на човешката духовност, на човешкото съзнание, свързано органично с поведението и социалното битие на неговия носител, свързано, казано накратко, с определена култура. (От друга страна, изследванията на Лосев върху античната култура са изпълнени с такъв богат и конкретен сравнителен анализ, че тях спокойно биха причислили към себе си много от частните области на културознанието, в това число и езикознанието.) Тъй или иначе съвременното езикознание, и преди всичко сравнителното, е не само един от богатите и непосредствени подтици за появата на сравнителния подход в културознанието. То в много отношения е неговият образец и първо генетично възплъщение. Съединено с различните философски доктрини като позитивизма, семантиката и семантичната философия, философския структурализъм и т. н., макар и върху един силно проблематичен фон и с много противоречия, съвременното езикознание продължава да служи като основен източник на теми и начала както за културознанието, така и за сравнителния подход в рамките на тази научна област.

Към непосредствените научни предпоставки за появата на сравнителния подход в културата следва да се причислят и такива нови (и не чак толкова нови) области на научното знание, каквито са сравнителната митология, сравнително-историческите изследвания, както и ония резултати от сравнителния научен анализ, които със съдържащите се в тях обобщения играят ролята на методологичен увод в сравнителното културознание. Сред съвременните изследвания върху митовите с най-близко влияние върху генезиса на сравнителната културология могат да се посочат философията на митовите, започнала още от Джамбатиста Вико, антропологичните сравнителни анализи през миналия век и първата половина на сегашния, структуралистичните теории и редица други изследвания на културата, особено изследванията на съветските и на редица други марксистки автори в близкото минало и в наше време.

За сравнителното културознание значението на изследванията върху митовите произтича от значимостта, която има в науката за културата самата

тема „митотворчество“, образуваща един повсеместен и задължителен стадий в развитието на общественото съзнание навсякъде по света. Изучаването и съпоставянето на една исторически оформила се система от митове са равнозначни на изучаване, съпоставяне и обяснение на цели епохи в културното развитие на едни или други страни или райони, а съпоставянето на подобни системи — сравнително културознание в действие. Поради това няма нищо трудно за обяснение и във факта, че сравнителният подход в културознанието черпи идеи, ръководни начала и истини от всяко сериозно и задълбочено изследване на митичния културен стадий.

Подобно значение има и т. нар. антропология, която по своята същност и начин на реализация е основана изцяло върху сравнителния подход и в същото време е така органично свързана с науката за културата, че днес почти навсякъде по света приема наименованието „културна антропология“.

Огромно конкретно-исторически изследователски материал поднасят в тази насока и многобройните сравнителни проучвания на културните форми от миналото и в наше време. Строго погледнато, тъкмо в тези проучвания съществуват най-много предпоставки за появата на сравнителния подход в културознанието. Те в същото време изпъкват като проверка и като научна ковачница на всички основни идеи, ръководни начала, методи и похвати на сравнителния подход в тази област на науката. В известен смисъл тъкмо в трудовете на авторите, посветили усилията си на приложното сравнително културознание, на сравнителния анализ на една или друга култура, се съдържа най-голямото количество приноси в развитието на сравнителните методи, начала и похвати.

Впрочем тъй са се появили много от използваните принципи на сравнимост в литературознанието, в езикознанието и в историческата наука. Присъствието им в научното знание като средства за неговото осъществяване и постигане в продължение на векове показва, че сравнителният подход в културознанието е действувал и без да е бил предмет на специален научен интерес, разгръщал се е според нуждите на времето. Според времето е приемал и съответните форми.

ПОНЯТИЕТО

Понятието е ново, по-скорошно от гледна точка на обществената му употреба и от понятието културознание, макар че то участва най-ефективно в подготовката и оформянето на тази наука.

Впрочем трудно е да се доказва въз основа на действителните процеси в културознанието историческата и логическата преднина на което и да е от тези две понятия. Социалното време и на двете понятия е толкова малко, че в наши дни за тях не би могло да се каже нищо друго освен онова, което ще дойде от логическия разбор на взаимоотношението помежду им и от описанието на тяхното съзряване като понятия.

Според досегашните проучвания на автора най-старата употреба на понятието „сравнително културознание“ е от 1934 г. в една студия на немския философ Алоис Демпф². В общия критичен анализ на т. нар. културофило-

² D e m p f, A. Kulturphilosophie. Die Vergleichende Kulturkunde. — In: Handbuch der Philosophie. 4. Staat und Geschichte. München — Berlin, 1934.

софия той се спира на сравнителното културознание не случайно и не като на някакъв удобен израз, а като на обособяващ се в самата нея метод на изследване. Независимо от това, че той свързва сравнителното културознание с една доста умозрителна теза за културните възгледи като резултат от „конкретното единство на жизнените сили на всяка епоха“, голямо внимание заслужава самият опит на автора да изтъкне сравнителния метод в качеството му на един от основните методи на културофилософията. Демпф сочи няколко принципа, наречени от него правила, на този сравнителен подход, сред които и правилата за бавния ход в развитието на цивилизацията и единството на всички основни области на културата, като отправни точки на всички сравнения в тази област. Не по-малко интересен е и стремежът му да обясни генезиса на сравнителното културознание, в който отрежда особено място на Алфред Вебер, от чиято „културна социология“ обаче той определено се дистанцира.

Не е известно каква следа е оставило в културознанието и в неговите представители в Германия това схващане на Демпф, но то може би е първият социално значим израз на интересуващото ни понятие. Нека не забравяме, че студията на автора е публикувана през 1934 г., сиреч в началото на едно трагично десетилетие за Германия, което наруши драстично нормалния ритъм на развитието и приемствеността в науката.

Понятието сравнително културознание, назовано с думите „сравнителна културология“, се среща през 1977 г. у Е. Завадская³. Тази употреба на понятието обаче е попълтна, без каквото и да е друго тълкуване освен смисъла, придаван му от словесния контекст на изложението.

Съдържателната, научно-теоретична или научно-приложна употреба на понятието, но вече под наименованието „сравнително културознание“ (където културознанието се разбира като културология) у нас започва през 1977 г. Като понятие то беше въведено в наименованието на една от секциите в Научноизследователския институт по културата—секцията „История и сравнително културознание“. Понятието дойде в употреба като израз на определено схващане за общата тематична структура на културологията, отредена като поле за научна дейност на института. В научно-организационно отношение културологията беше разработена от секции, следващи основните тематични области на тази наука, така както те в най-общи линии се очертаваха в схващанията на автора и колегите му от ръководното ядро на института. В научния доклад, поднесен за обсъждане в компетентните органи, теоретичният раздел от работата на института беше възложен на секциите „Култура и личност“, „Социални структури в културата“ и секцията „История и сравнително културознание“, станала година по-късно секция „Сравнително културознание“⁴. В нея проблемите на историята и историческия анализ на културата следваше да се застъпват предимно в методологически аспект и в разработване на изследователски теми, които едновременно с научните резултати по съответния проблем от историята на културата ще поднесат научен материал и за методологически обобщения за нейния сравнителен исторически анализ. Задачите на секцията се свеждаха до научно-методологическите аспекти на сравнителния исторически анализ, структуриране на културноисторическия процес, извърш-

³ Завадская, Е. В. Култура востока в современном западном мире. М., 1977.

⁴ Вж. Научноизследователският институт по културата през периода 1977—1981. — Известия на НИИК, 1982.

ване на сравнителни анализи и, което се подразбираше, от търсенето на собствения облик на сравнителния подход в качеството му на обособена съвкупност от теми, истини и методи в рамките на културознанието и историята на културата. От една страна, защото историята на културата като обект на изследване по обем е непосилна задача дори за цял изследователски институт, а от друга — затова че на историческата част на науката за културата липсват най-вече именно ръководните начала в посока на сравненията между различните конкретно-исторически форми на културата. Секцията „Сравнително културознание“ следваше да откликне тъкмо на тази осъзнавана и неосъзнавана потребност на исторически анализ на културата, схващана като един цялостен обособен процес в човешката история. Едновременно с това методологическият разбор на сравнителното изучаване на културознанието, на неговата система и разположение сред другите теми се разглеждаше като необходим част от развитието на цялостната теория на културата.

Извършваните в тази секция изследвания въпреки все още краткия период от нейната дейност дават основание да се твърди, че в нашата страна именно тя постави началото на сравнителното културознание като социално организиран процес на познание, като научно усилие за консолидация на сравнителния подход в системата от научни знания за културата. През 1981 г. трима автори — Е. Михайловска, Д. Зашев и Е. Николова, публикуваха научен доклад за идентификацията на културите в качеството ѝ на един от ключовите методологични проблеми на културознанието, озаглавен „Към проблема за идентификация на съвременните култури“⁵. В понятието „идентифициране на културите“ авторите виждат един крайъгълен камък в понятийния апарат на тази нова научна област. В увода на колективния доклад те свързват научното разузнаване на тази тема със самата перспектива на сравнителното културознание като една нова „за института и за нашата (българската — б. а., Е. Н. научна общественост“ област на културознанието⁶.

В конкретно- и в абстрактно-исторически аспект търсенето на методологическите доминанти на сравнителния анализ на културите и културните процеси продължава и в първата, посветена само на сравнителното културознание, научна публикация на института с общо заглавие „Проблеми на сравнителното културознание: за единството и многообразието на културите“⁷. В своите студии авторите (Е. Николова, А. Серафимова, М. Кисова и М. Тончева) търсят ръководните начала на сравнителния анализ в диалектиката както на общото и самобитното в културите, така и в евристичните възможности на някои категории, каквато е например категорията „културно време“.

В тази насока на търсене и верификация на методологическите доминанти е и опитът на автора да представи като ключов съпоставителен критерий при сравнението на културите философската позиция на техния исторически субект⁸.

Другото научно институционализиране на сравнителното културознание у нас е утвърждаването на специален курс от лекции в катедра „История и теория на културата“ към Софийския университет „Климент Охридски“. Създадена през 1980 г., катедрата въвежда тази учебна дисциплина като някакво

⁵ Известия на НИИК, 3, 1981.

⁶ Пак там, с. 5.

⁷ Известия на НИИК, 4, 1982.

⁸ Н и к о л о в, Е. Житейската философия на древните египтяни. — Философска мисъл, 1982, № 12.

свързващо звено между учебните дисциплини върху историята на културата и теоретичните дисциплини. По замисъл учебният курс „Сравнително културознание“ следва да се разгърне като методологически увод в съставянето (хоризонтално и вертикално) на различните явления от културната история и в същото време да е някакъв мост за преливане на историческия анализ в теоретичния разбор на културата.

С други думи, в учебната дисциплина „Сравнително културознание“ са вложени две възможности за разгръщането му. Едната предполага разгръщането на сравнителното културознание като приложно научно познание и в този смисъл като част от историческия анализ на културата. Както е известно, културологията може да се предпази от очертаващия се вече уклон към умозрителност само тогава, когато потърси и обоснове своите категории с конкретен исторически материал. А такъв материал на съответното методологическо равнище може да се получи преди всичко по пътя на приложното сравнително културознание.

Другата възможност е сравнителното културознание да се развие като една поредица от теми върху неговата същност, място в общата съвкупност от научни дисциплини, посветени на културата, ръководни начала, принципи и методи, сиреч като „Основи на сравнителното културознание“. Като учебна дисциплина тази възможност изглежда е оптималната с оглед задачите на катедрата и възможностите за изследователска дейност в тази посока. Тази втора възможност очертава сравнителното културознание като специализирана област на културологията и му придава подчертано теоретичен облик.

Научно-организационно утвърждаване на сравнителния анализ в научните изследвания на културата, макар и в друг словесен израз, е и дейността на Института по славяноведение и балканистика към Академията на науките на СССР, създаден още през 1948 г. След неговата реорганизация и тематично преустройство през последното десетилетие на въпросите на сравнителните изследвания (които според възприетия там понятия апарат наричат „сравнително-исторически и комплексни“), на тяхната методология, роля и значимост в изследователския процес, както и на всички други аспекти в развитието на сравнителния подход се отделя все по-голямо и по-голямо внимание. Това ясно личи и от книгата на Д. Ф. Марков, посветена на този тип изследвания изобщо и на изследванията, извършвани в тази насока от ръководения от него институт⁹.

Институционалното обособяване на научния интерес към сравнителните изследвания в областта на културата виждаме и в различните програми на ЮНЕСКО, в които с непрестанно нарастващи постоянство и широта се застъпва проблематиката, свързана с идентификацията на културите. Забележителен е подемот на сравнителните изследвания на културата през последното десетилетие, когато беше създаден и съответният сектор за организацията им — секторът „Межкултурни проучвания“. В един от работните документи на тази организация се изтъква, че на преден план изпъква необходимостта от научни критерии за изучаване както на културната идентичност, така и на показателите за сравнимост и взаимно влияние между отделните култури¹⁰.

⁹ Марков, Д. Ф. Сравнително-исторически и комплексные исследования в общественных науках. М., 1983.

¹⁰ Към проблема за идентификация на съвременните култури. — Известия на НИИК, 3, 1981, с. 13.

Особено голям интерес към сравнителните проучвания върху културите личи в заключителния доклад на Световната конференция по културните политики, състояла се през 1982 г. в Мексико. Няколко от резолюциите на конференцията са свързани пряко с необходимостта от подобен род проучвания, а рекомендация № 14 обръща специално внимание върху научното изясняване на проблемите, свързани със самобитността и взаимното сътрудничество между отделните култури¹⁰.

Съществено значение за социалното утвърждаване на сравнителното културознание има дейността на международното дружество за сравнително изучаване на културите и цивилизациите.

Изобщо може да се каже, че навсякъде, където се осъществяват научно организирани изследвания върху идентификацията на културите, на тяхното взаимодействие, връзки и влияния, там по необходимост се разработват и собствените проблеми на сравнителния анализ. В този смисъл може да се очаква, че темата сравнително културознание се застъпва и във всички други научни институти, които са посветили програмите си на изучаване и съпоставяне на едни или други култури.

Индивидуалните изяви на приложното сравнително културознание са един от главните фактори за неговото самоутвърждаване, за обогатяването на неговия научен апарат. Изследванията на редица автори с трудове, посветени на теорията и практиката на културата, развиват важни методологични аспекти на сравнителния подход и с това дейно участвуват в утвърждаването му в системата от научни знания за културата. Изследванията на Маркарян, Поршнев, Аверинцев, Лотман, Грушин, Гуревич и на други съветски автори са съществен принос и в съзряването на сравнителното културознание.

Разборът, свързан с обема и съдържанието на понятието „сравнително културознание“, може да започне с отбелязване на обстоятелството, че понятието все още се използва предимно като работно, а следователно и с една подчертана свобода в използването му. Голяма свобода за избор има и по отношение на неговия смисъл, съдържание и обем.

Благоприятно като улеснение на всяко ново научно начинание, това обстоятелство в същото време е изпълнено с доста рискове за логическия разбор на сравнителния подход в културознанието. Най-големият сред тях е опасността да се допусне многозначност, каквато почти винаги съпровожда съзряването на една или друга област на научното познание.

Пренесем ли разсъжденията си от основната съставка на това понятие към производното — „сравнително“, първото, което ще трябва да се изясни, е дали това знание е нещо наред и самостоятелно сред другите съставки на културознанието, или е някакъв негов слой, насока, качество на изследователския процес в тази наука и прочее. Въодушевляването от възможностите и плодотворността на сравнителното изучаване на културата (във всички нейни разновидности и състояния) може да ни подтикне към обособяването на това изучаване в тематично самостоятелна област на културознанието и следователно да ни накара да търсим, мислим и разсъждаваме за някакъв специфичен предмет в границите на общия предмет на тази наука.

Но стане ли така, ние ще бъдем задължени от логиката на самото мислене да продължим до изграждането на цялата сграда от понятия, теми и собствени

¹⁰ Всемирная конференция по политике в области культуры. Заключительный доклад. ЮНЕСКО, Париж, ноемв. 1982, с. 56.

методи, присъщи за която и да е относително самостоятелна област от науката. Тъй ще стигнем и до търсенето на собствени методи за изучаване на самите сравнителни методи, превърнати в предмет на тази наука, сиреч ще се изправим пред парадокс от рода на известната във философията „регресия към безкрайното“. А за да се предпазим от подобни състояния, ще трябва да ограничим задачите на сравнителното културознание само до съпоставянето на историческите форми на културата и с това да го предадем изцяло на историческата наука. Настояваме ли и върху едното, и върху другото, в задачите на културознанието не ще остане почти нищо освен логическото дефиниране на нейните основни понятия и тълкувания на постигнатите научни истини. Впрочем във от сравняването не е възможно и това нейно хипотетично призвание. Определението на културата е невъзможно без сравняването ѝ с явленията от системата, на която принадлежи; без сравнителния анализ е невъзможно и обяснението на нейните структури; същото може да се твърди и за обяснението на нейните субекти, ценности, основни категории и за всички други обяснения, чиято съвкупност е нейното основно съдържание. В този смисъл сравнителното културознание е самото културознание в действие, културознание като познавателен процес, във от който остава само сумата и съподчинеността на постигнатите от този процес истини. Сравнителното културознание е действителен начин на съществуване и проява на културознанието, един подход, произтичащ от същината на познанието изобщо и от характера на онова познание, което е приело за свой предмет. Казано накратко, понятието „сравнително“ като част от съставното понятие „сравнително културознание“ и в действителност, а не само в качеството му на предикат отразява определени страни на културознанието, определено състояние на тази наука, и не е част, още по-малко някаква обособена тематична област на тази наука. То е подход с всичките му особености, страни и проблеми.

Думата „подход“ влезе в научния език и особено в езика на социалните науки в онзи смисъл, който тя има във всекидневната ѝ употреба. Към нещо се подхожда от някаква отправна точка, откъм някаква страна и с отрано установени оценка, становище или убеждение за това нещо. „Добрият подход“ носи в себе си идеята за добронамереност. „Научният подход“ сам по себе си ни осведомява, че явлението, към което се подхожда, вече е обяснено или предстои да бъде обяснено научно и че това обяснение ще се излее в практическото отношение към него. „Социологичният подход“ ни подсказва за предварителното социологично осмисляне на онова, към което той се прилага. Изобщо този или онзи подход говори повече за себе си, за своята видова отлика сред множеството от подходи, отколкото за нещата, към които се подхожда. Научният подход е някакво средоточие на научни истини, методи, похвати, които са насочени или търсят своето приложение в определена област на действителността пряко или чрез някакво знание за нея. По тази причина той бива философски, социологичен, културологичен и т. н., защото истините, които е съсредоточил в себе си, са именно такива.

Тъй или иначе сравнителният подход в културознанието не би бил такъв подход, а друг, ако не е превърнат в част от науката за културата. Изглежда няма и не може да има сравнителен подход изобщо. Той винаги е сравняване на нещо и тъкмо това нещо е онтологичната му основа. Ето защо за характеристиката на един или друг подход еднакво важно значение има както отправната точка, така и предметът, към който той е насочен. Иначе казано, дефиницията на сравнителния подход се обуславя и от присъствието му в една или

друга област на знанието. Сравнителният подход в културознанието е такъв, защото се прилага в изучаването на културата и в това свое качество става част от културологията, от нейната методическа система. Той е знание, което прилагаме в търсенето на друго знание. Той не е тематична област на културознанието, съчетание или поредица от теми и проблеми, а средство, познавателен инструментариум, чрез който се постига част от истините на науката за културата като цяло.

Той не е само и метод дори само заради това, че сам е някаква поредица от методи (знания за общото и трайното, приложимо при изучаването на отделното и преходното). Той не е само метод и поради това, че в него присъствуват и се използват истини, несводими до метода, до методичното начало или похватността. В него присъствува всичко, което присъствува в един или друг подход, в това число и надеждата за неговата плодотворност.

Сравнителният подход е приложим във всички области на науката. Това, което наричаме „сравнително културознание“, обаче не е част от някакъв сравнителен подход изобщо. Той е конкретно понятие за конкретно сравняване в конкретна област на науката, каквото е културознанието. За част от обществознанието, насочена към изучаването на същностните белези, произхода, структурата, закономерностите и връзките на културата с другите явления, както и връзките между собствените ѝ структурни единици, културознанието в най-голяма степен е „потребител“ на сравнителните методи, похвати и начала в научното познание в сравнение с всички други предметно обособени знания за културата. И това е така, защото във от сравнението културологичното познание е почти немислимо. Същността на културата, която то търси, може да бъде постигната не само, но задължително и чрез съпоставяне вътре в множеството от признаци, олицетворяващи това обществено явление. Без сравняване не е възможно постигането и на закономерното, а в още по-малка степен — на структурните пластове и съотношенията. Изобщо като научно усилие културознанието изцяло е пронизано от сравнителния подход и във от него не може да съществува. Сравнителният подход в културознанието, дори да го мислим като обособена методологическа система, е част от тази наука. При това органична нейна част.

Плод на различни отправки, условно избрани точки, тези разсъждения за сравнителния подход в културознанието и свързаните с него близки и производни понятия отразяват днешното равнище на достигнатото знание за културата. А това равнище все още позволява свободния избор сред различните възможности, особено когато те са в алтернатива. Затова и изтъкнатите съображения все пак са едно от възможните тълкувания на понятията, свързани със сравнителното културознание.

THE COMPARATIVE CULTUROLOGY (SOCIAL ROOTS, SCIENTIFIC PREMISES, CONCEPTS)

ELIT NIKOLOV

(Summary)

The comparative study of culture is already a scientific practice. Its social roots should be sought in social development and, particularly, in the great historical changes of our century. The processes of national recognition, changes in the social aspect of the planet after the wreck of the colonial system of imperialism, class division and class clashes on a national and an international scale, accelerated scientific and technical progress, the meeting and interpenetration of cultural phenomena from different parts of the planet, the intensified cultural relations and co-operation among different countries, the changes which are due to mass communications in present-day cultural life, all come to the fore in this respect.

Among the scientific prerequisites for the appearance of comparative cultural history the following are of the greatest importance: the methodological principles of social science created after the appearance of Marxism, modern methods of studying complex social aggregates, the development of science of culture, and not least, the appearance and application of comparative methods in the different spheres of cultural history.

The conception 'comparative cultural' history is new in scientific literature. It appeared as a natural of the development of culturology, the approval of which is unthinkable without the application of a scientifically grounded comparative approach to the study of culture, its historical forms and law-governed processes. It reflects an aggregate of guiding principles, methods, rules and approaches of science to culture, applicable to the comparative study of different countries, signs and forms of culture and its historical and present-day life.